

BOYSUN BOTANIKA-GEOGRAFIK MINTAQASIDA UCHRAYDIGAN CAREX L. TURLARINING EKOLOGIYASI

Qarabayeva Dilduza Jo'rayevna - Termiz davlat universiteti Botanika kafedrası
katta oqituvchisi

Ibragimov Fazliddin Asrorxo'ja o'g'li - Termiz Davlat univertiteti talabasi

Annotatsiya: Cyperaceae L. (hiloldoshlar) oilasiga mansub Carex L. turkumi dunyodagi eng yirik kosmopolit turkumlardan biri bo'lib, yer yuzida 2328 [12] ta turi mavjud. Ularning 81[1] tasi O'rta Osiyoda, 43[2] tasi O'zbekistonda, 21 tasi Surxondaryo viloyatida uchraydi. Tadqiqot natijalariga ko'ra, Boysun botaniko-geografik hududida Carex L. turkumining 7 ta tabiiy turi aniqlangan. Ushbu turlar morfologik va ekologik belgilari bilan bir-biridan farq qiladi hamda o'ziga xos fitotsenotik va biogeografik ahamiyatga ega. Ularning ayrimlari tog'-vodiy o'tloqlarida, soy bo'ylarida va nam joylarda o'sadi, bu esa Carex L turkumining yuqori ekologik moslashuvchanligini ko'rsatadi. Tadqiqot Carex L. turkumining Boysun mintaqasidagi biologik xilma-xilligi va ularning subgenera bo'yicha tarqalishini ilmiy asosda yoritib beramiz.

Kalit so'zlar: Cerex L., Cyperaceae, turkum, Boysun mintaqasi, oila, flora, tog', adir, turkum, tur, botanak geografik mintaq, qo'riqxona, qorabosh.

Аннотация: Род Carex L. из семейства Cyperaceae L. (осоковые) является одним из крупнейших космополитных родов в мире, насчитывающим 2328 [12] видов. Из них 81 [1] вид произрастает в Средней Азии, 43 [2] вида — в Узбекистане, и 21 вид встречается в Сурхандарьинской области. По результатам исследований, на территории Байсунского ботанико-географического района выявлено 7 природных видов рода Carex L. Эти виды различаются между собой по морфологическим и экологическим признакам и имеют своеобразное фитоценотическое и биogeографическое значение. Некоторые из них произрастают на горно-долинных лугах, по берегам ручьев и во влажных местах, что свидетельствует о высокой экологической

приспособляемости рода *Carex* L. Исследование научно обосновывает биологическое разнообразие рода *Carex* L. в Байсунском районе и распространение его подвидов.

Ecology of *Carex* L. Species Occurring in the Boysun Botanical-Geographical Region

Karabayeva Difuza Jo'rayevna — Senior Lecturer, Department of Botany,
Termez State University

Ibragimov Fazliddin Asrorxo'ja o'g'li — Student, Termez State University

Ключевые слова: *Carex* L., Cyperaceae, род, Байсунский район, семейство, флора, гора, предгорье, род, вид, ботанико-географический район, заповедник, осока.

Annotation: The genus *Carex* L. of the family Cyperaceae L. (sedges) is one of the largest cosmopolitan genera in the world, comprising 2328 [12] species. Of these, 81 [1] species occur in Central Asia, 43 [2] species in Uzbekistan, and 21 species in the Surkhandarya region. According to the research results, 7 natural species of the genus *Carex* L. were identified in the territory of the Boysun botanical-geographical region. These species differ from each other by their morphological and ecological characteristics and have distinctive phytocenotic and biogeographical significance. Some of them grow in mountain-valley meadows, along streams, and in moist areas, which indicates the high ecological adaptability of the genus *Carex* L. The study scientifically elucidates the biological diversity of the genus *Carex* L. in the Boysun region and their distribution according to subgenera.

Keywords: *Carex* L., Cyperaceae, genus, Boysun region, family, flora, mountain, foothill, genus, species, botanical-geographical region, reserve, sedge.

Kirish. Boysun botanik-geografik mintaqasi o'zining unikal biogeografik sharoiti va boy floristik tarkibi bilan ajralib turadi [4]. Hudud florasini o'rganish bo'yicha S.A. Nevskiy [5] va F.O. Xasanov [6] kabi olimlar tomonidan olib borilgan tadqiqotlar asosiy ma'lumot manbai hisoblanadi. Biroq, mavjud ma'lumotlar

fragmentar xarakterda bo'lib, mintaqa florasi haqida to'liq tasavvur bermaydi. Hududda Cyperaceae oilasiga mansub *Carex* L. (Qorabosh) turkumining 7 ta turi tarqalganligi aniqlandi. Ushbu turlarning tog'-vodiy o'tloqlari, soy bo'ylari va nam mikrohabitatlardagi tarqalishi ularning ekologik moslashuvchanligidan dalolat beradi. Ammo, ularning ekologik talablari, turli ekotoplardagi tarqalish qonuniyatlari va ekologik indikatorlik xususiyatlari to'liq o'rganilmagan. Shu sababli, mazkur tadqiqot Boysun botanik-geografik mintaqasida uchraydigan *Carex* L. turlarining ekologiyasini o'rganishga, ularning ekologik xususiyatlari, tarqalish areallari va lokal ekotizimlarga ta'sirini aniqlashga qaratilgan.

***Carex serotina* Ten.** (Kechki qorabosh) Nam maysazorlarda, daryo va soy bo'ylarida, buloq botqoqlarida, to'qaylarda, sharshara yon bag'irlarida, tog' oldi, past va o'rta tog' zonalarida, kamdan-kam hollarda tog' oldi tekisliklarda uchraydi. Qoplovchi qopqoq shakli va rangi bo'yicha ikkala tur ham farq qilmaydi. V. I. Krechetovich *C. philocrena* ni *C. serotina* dan qisqa ikki tishli tumshuqlari va cho'ziq-tuxumsimon, o'tkir, och-jigarrang qoplovchi qopqog'i bilan farqlagan. Mening kuzatishlarim bo'yicha, tumshuqlar ikkala turi uchun ham bo'lingan va qisqa ikki tishli bo'lib, qoplovchi qopqoqlari odatda to'mtoq, juda kamdan-kam hollarda (ham *C. serotina*, ham *C. philocrena*) o'tkir va uchli. May-iyunda gulaydi, iyun-avgustda mevasi pishib yetiladi. Bu turkum turlari chorvachilikda qimmatbaho yem-xashak manbai va xo'jalikda xashakbop o'simlik sifatida katta ahamiyatga ega hisoblanadi. O'rta Osiyo hududida keng tarqalgan.

***Carex orbicularis* Boott.** (Yumaloq qorabosh) Yorqin yashil o'simlik, 10–20 sm balandlikda, o'rmonlovchi ildizpoyasi bilan, siyrak g'aramchalar hosil qiladi. Poyalar uch qirrali, qo'pol. Barglari yassi, 3–5 mm kenglikda, tez o'tkirlashgan, deyarli poyaga teng; pastki po'choqlari kashtan tusida, bargsiz. Boshloqlar soni 3–4 ta, zich joylashgan; yuqorigi boshloq erkak, cho'ziq, 2 sm gacha uzunlikda, qo'ng'ir rangdagi qoplovchi po'choqlar bilan; qolganlari urg'ochi, cho'ziq, zich, 0,6–1,5 sm uzunlikda, kuchsiz ifodalangan bandlarda. Quyi qoplovchi barg junon shaklida,

boshoqdan qisqaroq. Qoplovchi po‘choqlar tuxumsimon, to‘mtoqlashgan, qora-qo‘ng‘ir, mevalardan deyarli ikki baravar qisqaroq. Mevalar keng tuxumsimon, deyarli dumaloq, 2,5–3 mm uzunlikda, ikki yoqlama bo‘rtma, yuqorisi qora-qo‘ng‘ir, tomirsiz, tepasi yumaloq, qisqa, silliq, silindrsimon tumshug‘li. Iyun-iyulda gulaydi, iyul-sentyabrda mevasi pishib yetiladi. Botqoqlik va nam o‘tloqlarda, botqoqlik qirg‘oqlarida, suv havzalari bo‘ylarida, toshloqlarda, buloq yonlarida, botqoqlangan, ko‘pincha qirg‘oqdagi tolzorlar, qayinzorlar va terakzorlar orasida; ba‘zan toshloq so‘qmoqlarda va ariq bo‘ylarida; asosan tog‘larning o‘rta va yuqori belbog‘larida keng tarqalgan, ko‘pincha mustaqil o‘tloq-botqoq assotsiatsiyalarini hosil qiladi, kamdan-kam hollarda tog‘larning pastki belbog‘larida va tog‘ etaklarida, juda kam hollarda tog‘oldi tekisligida uchraydi. Bu turkum turlari chorvachilikda qimmatbaho yem-xashak manbai va xo‘jalikda xashakbop o‘simlik sifatida katta ahamiyatga ega hisoblanadi. Deyarli butun O‘rta Osiyo tog‘larida uchraydi.

***Carex popovii* V.I.Krecz.** (Popov qoraboshi) Sizovg‘ich-yashil o‘simlik, balandligi 15–35 sm, qisqa o‘rmalovchi ildizpoyasi bilan, siyrak g‘aramchalar hosil qiladi. Poyalar uch qirrali, yuqoridan qo‘pol, biroz egilgan; pastki qismida binafsha-qo‘ng‘ir, bargsiz po‘choqlar bilan qoplangan. Barglari yassi, 1,5–3 mm kenglikda, poyadan qisqaroq. Boshoqlar soni (2)–3–5 ta; yuqorigi boshoq ginekandrik, qolganlari urg‘ochi, pastki qismida tarqalgan, pastki boshoqlar bandda joylashgan, cho‘ziq yoki cho‘ziq-tuxumsimon, uzunligi 0,8–1,7 sm, kengligi 3–5 mm, to‘mtoqlashgan.

Xulosa. Boysun botanik-geografik mintaqasida uchraydigan *Carex* L. turlarining ekologiyasi ularning yuqori moslashuvchanligi va ekologik plastikligi bilan ajralib turadi. Tadqiqot shuni ko‘rsatdiki, bu turlar mintaqaning murakkab geomorfologik tuzilishi va o‘zgaruvchan iqlimiy sharoitlariga samarali moslashgan. *Carex* turlari asosan nam o‘tloqlar, soy bo‘ylari va tog‘ etaklarida tarqalgan bo‘lib, xerofit (*C. songorica*, *C. physodes*) va gidrofit (*C. orbicularis*, *C. melanastachya*) sharoitlarga moslashish qobiliyati ularning ekologik valentligini

ko'rsatadi. Turlarning turli ekotoplardagi tarqalishi ularning ekologik talablari va moslashish strategiyalarini aks ettiradi. *Carex L.* turlarining ekologik ahamiyati ularning fitotsenozlarning barqarorligini ta'minlashdagi roli, tuproq va namlik rejimini tartibga solishdagi ishtiroki va biologik xilma-xillikni saqlashdagi o'rni bilan belgilanadi. Ushbu turlar mintaqaning ekologik muvozanatini saqlashda muhim indikator va stabilizator rolini o'ynaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Определитель растений Средней Азии. Т.5. Ташкент Фан, 1974.
2. Тожибаев К.Ш., Бешко Н.Ю., Попов В.А. Ботанико-географическое районирование Узбекистана // Ботанический журнал, т. 101, вып. 10, 2016. – С. 1105-1132.
3. Хасанов Ф.О. Краткий очерк растительности Кугитанга // Тез. докл. юбил. науч. конф. молодых ученых и спец-тов посев 60-летию ЛКСМ Узб-на, 1985. – С. 167-168.
4. Yuldasheva Z. K., Karabaeva D. J The effect of a biostimulator on the growth, development and yield of oily sunflower /“International Journal on Integrated Education” 2020. 157-160
5. Yuldasheva Z. K., Karabaeva D. J. Effect of biostimulator on the vegetation period of oily sunflower / «International journal for innovative engineering and management research» 2020. 122-125.
6. Yuldasheva Z. K., Karabaeva D. J. The effect of different doses of different biostimulants on the yield of oily sunflower// IOP Conference Series: Earth and Environmental Science- 1142(2023) 012097